

NOWA KONFEDERACJA

dr Rafał Bakalarczyk

Srebrna gospodarka.
W poszukiwaniu odpowiedzi
na starzenie się społeczeństwa

 SENIOR.HUB
INSTYTUT POLITYKI SENIORALNEJ

NOWA KONFEDERACJA

Narodowy Instytut Wolności
Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego

Sfinansowano przez Narodowy
Instytut Wolności - Centrum Rozwoju
Społeczeństwa Obywatelskiego ze
środków Programu Rozwoju
Organizacji Obywatelskich na lata
2018 – 2030

 Program Rozwoju
Organizacji
Obywatelskich
na lata 2018–2030
PROO

Wrocław, styczeń 2021

Spis treści

1. Wprowadzenie	3
2. Jak się starzejemy	4
3. Jak rozumieć srebrną gospodarkę?	8
4. Państwo a srebrna gospodarka	10
5. Srebrna gospodarka w Polsce – główne punkty.....	12
5.1. Starszy konsument	12
5.2. Dojrzały wiekiem pracownik	16
5.3. Srebrne segmenty rynku i polityki publicznej.....	18
6. Najważniejsze wnioski	21
7. Rekomendacje	23
7.1. Ogólne rekomendacje strategiczne	23
7.2. Starszy konsument	23
7.3. Dojrzały wiekiem pracownik	24
7.4. Srebrne segmenty rynku i polityki publicznej.....	25
Bibliografia	27

1. WPROWADZENIE

Postępujące starzenie się populacji rodzi niewątpliwie nowe wyzwania dla życia społeczno-gospodarczego. Zmienia się struktura potrzeb i oczekiwań, a także możliwości i sposobów ich zaspokajania. Większy liczebnie i procentowo udział starszych (w tym najstarszych) mieszkańców wymusza daleko idące zmiany w funkcjonowaniu rynku pracy, ale też rynku szeroko pojętej konsumpcji, a także tych sfer życia społecznego i publicznego, które przynajmniej częściowo wyłączone są z oddziaływania mechanizmów rynkowych. Ponadto przesuwający się rozkład pewnych potrzeb w społeczeństwie to presja na reorganizację wielu dziedzin życia społeczno-ekonomicznego jak i polityki publicznej w rozmaitych segmentach (nie tylko emerytalnym, zdrowotnym i opiekuńczym) oraz na różnych szczeblach zarządzania publicznego. Innymi słowy, stoimy przed zadaniem przebudowy modelu społeczno-gospodarczego z myślą o adaptacji względem starzenia się społeczeństwa, jego przejawów i następstw.

Ten nurt myślenia i – miejmy nadzieję – także działania wpisuje się w koncepcję tzw. srebrnej gospodarki (ang. *silver economy*), która zakotwiczyła się już przez minioną dekadę także w polskim dyskursie naukowo-eksperymentalnym¹. Jej ślady odnajdujemy w dokumentach publicznych jak i w działaniach podmiotów związanych z sektorem komercyjnym. Z pewnością jednak przełożenie dostępnej wiedzy fachowej na praktykę życia społeczno-gospodarczego wymaga dalszych starań i dyskusji prowadzonej w głównym nurcie życia publicznego. Niniejsze opracowanie będzie miało stanowić cegiełkę w budowie agendy publicznej na rzecz srebrnej gospodarki w Polsce w najbliższych latach i dekadach. Autorowi towarzyszy przy tym poczucie, że zbagatelizowanie skali wyzwania przez decydentów oraz podmioty współkształtujące stosunki społeczno-ekonomiczne, może nieść negatywne, niekiedy wręcz katastrofalne, skutki dla wielu sfer życia.

Zniszczenie się tego ryzyka to zagrożenia dla jakości życia, ale także dla niektórych procesów gospodarczych – i szerzej: rozwojowych, co ma znaczenie dla poziomu dobrobytu wszystkich generacji. Niniejsze opracowanie będzie miało na celu względnie syntetyczne omówienie tej problematyki, wyciągnięcie zeń wniosków i zaproponowanie choćby kierunkowych rekomendacji.

¹ Temat podejmowany jest przez wielu autorów i autorek różnych dyscyplin naukowych. Szczególnie często i konsekwentnie pojawia się choćby w publikacjach A.Klimczuka

2. JAK SIĘ STARZEJEMY

Wyzwanie adaptacji systemów i stosunków społeczno-ekonomicznych do zmieniającej się struktury wieku ma charakter ponadnarodowy, wręcz globalny, aczkolwiek w różnych krajach i różnych częściach świata proces ten jest w innym stadium i przebiega w różnym tempie. Prognozy Organizacji Narodów Zjednoczonych wskazują, iż w okresie 2019-2050 liczba osób po 65 roku życia wzrośnie prawie dwukrotnie². Jeśli spojrzymy na ów trend w jeszcze dłuższej perspektywie czasowej, okazuje się, że od czasów II wojny światowej do połowy XXI wieku wzrost procentowego udziału osób w wieku 65+ może okazać się trzykrotny, a osób w wieku 80+ - aż ośmiokrotny! (por. tabela nr 1).

TABELA 1. UDZIAŁ LUDNOŚCI W WIEKU 60, 65 I 80 LAT I WIĘCEJ W POPULACJI ŚWIATA W LATACH 1950-2050

	1950	1975	2000	2025	2050
60+	8,2	8,6	10,0	15,0	21,1
65+	5,2	5,7	6,9	10,4	15,6
80+	0,5	0,8	1,1	1,9	4,1

Źródło: Organizacja Narodów Zjednoczonych Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2019), *World Population Prospects 2019*, baza danych dostępna na stronie: population.u.org/wpp/DataQuery., cyt za: Z.Szweda - Lewandowska, P.Łuczak, *Przesłanki demograficzne, społeczne i ekonomiczne zwiększenia zapotrzebowania na świadczenia opieki długoterminowej*, w: P.Błędowski (red.) *Opieka długoterminowa w Polsce. Dzisiaj i jutro. Koalicja na pomoc niesamodzielnym*, Listopad 2019, s.7.

Fakt, że starzenie się populacji jest globalnym i długookresowym trendem z jednej strony może nieść pewien potencjał w dostosowaniu polskiej gospodarki, społeczeństwa i państwa do wyzwań z tym związanych. Skala zjawiska sprzyja możliwości korzystania z rozwiązań wdrażanych w innych krajach – starzenie się jest wyzwaniem ponadnarodowym, a instytucje unijne³ dostarczają ram dla projektowania, realizacji i oceny polityki publicznej w tym zakresie. Nieunikniony charakter procesów demograficznych sprawia, że większa jest presja na dostosowywanie Polski do trendów polityki demograficznej krajów Globalnej Północy. Ponadnarodowy charakter omawianych zjawisk nie zwalnia jednak z konieczności przyglądania się także narodowej czy lokalnej specyfice i jej zmianie w czasie.

W Polsce udział osób starszych w populacji (liczony w odsetkach i w wartościach bezwzględnych) już teraz jest wyższy niż to było w pierwszych latach po transformacji, a proces ten będzie postępował i przyspieszał. Jeszcze w 2015 osoby w wieku 65+ stanowiły 15,8% populacji, obecnie 18,9% (a więc o trzy punkty procentowe więcej), w 2025 roku ma to być 21,7%, w 2030 – 23,3%, w 2040 – 26,4%, zaś w połowie XXI wieku – seniorami i seniorkami

² *United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2019). World Population Prospects 2019: Data Booklet. ST/ESA/SER.A/424.*

³ H.Worthington et al, *The silver economy*, European Commission, *The silver economy*, 2018

będzie jedna trzecia społeczeństwa (32,7%)⁴. Na tak silną dynamikę wpływa wchodzenie w złoty wiek roczników z pokolenia powojennego boomu. Należy też podkreślić, że **szeroka kategoria osób starszych obejmuje kilka kohort wiekowych (60-latków, 70, 80 i 90 latków), których potrzeby i możliwości ich zaspokajania różnią się od siebie (a i zarazem w ramach poszczególnych podgrup wiekowych zachodzą tu różnice)**. Różne też są i będą ich doświadczenia pokoleniowe, co może rzutować na przykład na ich nawyki konsumenckie czy różne postawy jako uczestników życia społecznego. Przykładowo, o ile dziś skala pełnego wykluczenia cyfrowego w starszym pokoleniu jest znaczna⁵, o tyle w połowie tego stulecia seniorami będą stawały się osoby z pokolenia tzw. cyfrowych tubylców. Nie musi zarazem to oznaczać, że wówczas zniknie ryzyko marginalizacji zwłaszcza osób dojrzałych wiekiem w realiach cyfrowych czy szerzej technologicznych, tyle, że może mieć ono zgoła odmienne oblicze niż to, które obserwujemy dziś.

Dodajmy jeszcze jeden aspekt, którego nie należy bagatelizować także w kontekście rozważań o srebrnej gospodarce. Krajowe prognozy prowadzone przez GUS wskazują, że o ile dziś osoby w wieku 80 i więcej stanowią 4,4%, w 2030 – będzie to 5,9%, w 2035 – 7,9%, a w połowie XXI stulecia w tym wielce zaawansowanym wieku będzie już 10% populacji⁶. Ma to ogromne znaczenie z punktu widzenia struktury potrzeb społecznych, jakie będzie musiało zaspokajać i państwo i rynek. Osoby w późniejszych fazach starości są statystycznie częściej zależne od wsparcia w codziennym funkcjonowaniu opieki, co może rodzić presję na ich dostarczanie jej czy to w ramach sektora publicznego jak i prywatnego. Także Dane Głównego Urzędu Statystycznego wskazują, że o ile w pierwszych fazach jesieni życia zapotrzebowanie na pomoc w podstawowej samoobsłudze jest niewielkie, o tyle po 75 roku życia prawdopodobieństwo zapotrzebowania na taką pomoc znacząco wzrasta⁷.

Wraz ze starzeniem się rośnie też zapotrzebowanie na leki i usługi zdrowotnie.

Część z nich jest finansowa z budżetów emeryckich gospodarstw domowych, zarazem uszczuplając rozporządzalny dochód do nabywania innych dóbr i usług.

Jak czytamy w opracowaniu GUS za 2019 rok: „Specyfikę gospodarstw domowych emerytów i rencistów widać także wyraźnie w zakresie wydatków związanych ze zdrowiem. Obciążenie wydatkami na zdrowie, w tym na wyroby medycyно-farmaceutyczne, urządzenia i sprzęt medyczny było o 3,0 punktu procentowego wyższe w porównaniu z gospodarstwami ogółem (wydatki na zdrowie stanowiły odpowiednio: 8,1% i 5,1%). Ich udział był podobny jak w 2018 r. (odpowiednio: 8,0% i 5,0%).”⁸.

⁴ Główny Urząd Statystyczny, Prognoza ludności na lata 2014-2050, Warszawa 2014

⁵ Według GUS, 2018 roku tylko 31% osób w wieku 65-74 korzystało z internetu w ciągu 3 miesięcy od momentu badania. Dane te pochodzą z raportu GUS, Sytuacja osób starszych w 2018 roku, Warszawa 2019, Warszawa, Białystok 2020, s.68

⁶ Główny Urząd Statystyczny, Prognoza ludności na lata 2014-2050, Warszawa 2014

⁷ GUS, Ludność w wieku 60+. Sytuacja demograficzna i zdrowie, Warszawa 2014, s. 17 i 18

⁸ Główny Urząd Statystyczny, Emerytury i renty w 2018 roku, Warszawa 2020, s.26

TABELA 2. WYDATKI NA POTRZEBY MEDYCZNE W GOSPODARSTWACH DOMOWYCH W 2018 ROKU (%)

	Gospodarstwa domowe ogółem	Gospodarstwa emerytów i rencistów	Gospodarstwa emeryckie	Gospodarstwa rencistów
Wydatki na potrzeby medyczne łącznie	5,1	8,1	8,0	8,2
W tym wyroby medyczno-farmaceutyczne, urządzenia i sprzęt medyczny	3,6	6,3	6,5	6,3
W tym usługi ambulatoryjne i inne usługi związane ze zdrowiem	1,4	1,4	1,2	1,4

Źródło: na podstawie Główny Urząd Statystyczny, *Emerytury i renty w 2018 roku*, Warszawa 2020 s.78

Pod kątem interesującej nas problematyki senioralnej szczególnie istotna jest rubryka dotycząca gospodarstw emeryckich (choć należy pamiętać, że osoby starsze mogą zamieszkiwać każdy z wymienionych typów gospodarstw). Co ciekawe, o ile w przypadku usług ambulatoryjnych i innych usług związanych ze zdrowiem gospodarstwa emeryckie nie wyróżniają się względem gospodarstw ogółem, o tyle różnica niemal dwukrotna między ogółem gospodarstw a emeryckimi jest w zakresie wyrobów medyczno-farmaceutycznych i sprzętu medycznego. Wydaje się, że może to wiązać się z wysokim poziomem odpłatności za leki (tylko część z nich jest refundowana i to nie w pełni, nie licząc dedykowanej najstarszym seniorom listy „S”⁹ w ramach programu „Leki 75+”) i rosnącą wielolekowością wraz z wiekiem, a także z rosnącym wraz z zaawansowanym wiekiem ryzykiem niesprawności, co wymusza zakup dodatkowego sprzętu (który również nie zawsze i tylko w części bywa refundowany).

O ile złożone potrzeby opiekuńcze niekoniecznie pojawiają się wraz z przekraczaniem granicy metrykalnej starości (choć zdarza się i tak), o tyle mniejsze lub większe wydatki związane z nadszarpniętym zdrowiem mogą uderzać także po kieszeni już młodszych seniorów (tym bardziej, że nie są oni objęci specjalnymi programem dodatkowej refundacji leków pod nazwą „Leki 75+”).

Co prawda poziom sprawności i stan zdrowia w kolejnych dekadach będzie zależny nie tylko od długości życia, ale i od kondycji zdrowotnej, ale trudno w tym momencie założyć, że zapotrzebowanie na wsparcie medyczne i opiekuńcze nie wzrośnie (nawet pomijając ryzyko kryzysów epidemiologicznych, które po tym aktualnie przechodzonym, trzeba mieć również w tyle głowy, projektując działania publiczne).

Mówiąc o procesach ludnościowych przekładających się na skalę i tempo starzenia się społeczeństwa trzeba także uwzględnić ruchy migracyjne, które jednak w dłuższej perspektywie czasowej trudno przewidzieć, aczkolwiek istnieją czynniki, np. zmiany klimatu, które mogą sprzyjać znacznie większej presji migracyjnej w stronę naszego regionu. Także problemy demograficzne jakie już obserwujemy, mogą sprzyjać konieczności większej otwartości na imigrantów zarobkowych, także z innych kręgów kulturowych. Procesy te sprawiają, że społeczeństwo w nadchodzących dekadach może okazać się nie tylko demograficznie coraz starsze, ale także coraz bardziej różnorodne etnicznie i kulturowo. Nawet jeśli w pierwszej fazie będzie dotyczyło to w przeważającej mierze osób młodych w wieku produkcyjnym w dłuższej perspektywie obejmie to także starsze generacje. Ponadto może dochodzić do nowych

⁹ Lista „ S” obejmuje wykaz darmowych leków, z których osoby w wieku 75+ mogą skorzystać w ramach programu „Leki 75+”

podziałów kulturowo etnicznych na linii między osobami starszymi a młodszymi, co także może oddziaływać na relacje w ramach stosunków społecznych na rynku pracy czy na rynku konsumpcji dóbr i – zwłaszcza – usług. Dlatego też już teraz – także na polskim gruncie – zasadne jest podnoszenie kwestii srebrnej gospodarki w kontekście wielokulturowego społeczeństwa¹⁰.

Procesy migracyjne mają także wymiar wewnątrz krajowy i stanowią jeden z czynników rzutujących na nierównomierne tempo starzenia się populacji między regionami czy poszczególnymi społecznościami w ramach większych regionów. Możemy zatem mówić o wyzwaniu nie tylko dla społeczeństwa czy gospodarki jako całości, ale i lokalnych społeczności, samorządowej i wreszcie lokalnych czy regionalnych rynków pracy.

¹⁰ A.Klimczuk., Społeczeństwo wielokulturowe i srebrna gospodarka. Wielokulturowość w kontekście starzenia się ludności (Multicultural Society and Silver Economy: Multiculturalism in the Context of an Ageing Population), w "Społeczeństwo wielokulturowe – nowe wyzwania i zagrożenia, wydawnictwo uniwersytetu w Białymstoku, pp. 243-268, M.Biernacka, K.Krzysztofek, A.Sadowski, eds.Białystok, 2012

3. JAK ROZUMIEĆ SREBRNĄ GOSPODARKĘ?

W rządowym dokumencie z 2013 roku czytamy, że : „Srebrna gospodarka (*silver economy*) to system ekonomiczny ukierunkowany na wykorzystanie potencjału osób starszych i uwzględniający ich potrzeby”¹¹.

Jak pisała w 2014 roku Stanisława Golinowska: „Kierunek [...] nazwany srebrną gospodarką polega na ukierunkowaniu podaży odpowiednio do zmieniających się potrzeb różnych grup osób starszych, aby stały się źródłem aktywizacji gospodarczej”¹². Z kolei według Piotra Szukalskiego: „termin ten obejmuje wszelką działalność gospodarczą mającą na celu zaspokajanie potrzeb wyłaniających się z procesu starzenia się ludności”.¹³

Już te przykładowe definicje pokazują, że możemy srebrną gospodarkę rozumieć w różnym zakresie: i węższym i szerszym. Niewątpliwie centralny pozostaje aspekt ekonomiczny, w tym także – choć nie tylko – związanego z wytwarzaniem konsumpcją określonych dóbr i usług. Srebrna ekonomia to jednak coś istotnie szerszego niż srebrny rynek. Istotne jest także jego szersze otoczenie społeczno-instytucjonalne, które również powinno być przekształcane z uwzględnieniem procesów starzenia się populacji. P. Szukalski wskazuje też na to, że podejście do srebrnej gospodarki zmieniało się na przestrzeni czasu. Pierwotnie utożsamianą ją właśnie ze srebrnym rynkiem. Chodziło przede wszystkim o dostosowanie istniejących na rynku usług i produktów do potrzeb osób starszych. Następnie próbowano także już na etapie ich projektowania uwzględniać także specyfikę starszego odbiorcy. Nadal jednak myślano o zagadnieniu w kontekście indywidualnej konsumpcji. Zdaniem P. Szukalskiego prawdziwy przełom nastąpił, gdy zaczęto myśleć nie tylko o indywidualnej konsumpcji przez starsze jednostki, ale także o nich jako o zbiorowości oraz instytucjach, które działają na jej rzecz. W tym modelu myślenia chodzi nie tylko o działania nie tylko wobec pojedynczych seniorów, ale np. oddziaływanie na organizacje czy przedsiębiorstwa w takim kierunku by umożliwiały i wspierały lepiej aktywność osób starszych. Stopniowo w obszarze tego oddziaływania miały być nie tylko jednostki, które już są w starszym wieku, ale także w różnych fazach życia przygotowywane do starości w taki sposób by mogła jej towarzyszyć jak najdłużej aktywność.¹⁴

Warto podkreślić, że srebrna gospodarka nie sprowadza się wyłącznie do funkcjonowania sektora rynkowego czy komercyjnego, ale ma raczej wielosektorowy zasięg oddziaływania. Niewiadomska i Sobolewska-Poniedziałek wskazują, że te strefy wpływu to:

- 1) rynek pracy system ubezpieczeń społecznych, system ochrony zdrowia czy polityka budżetowa,
- 2) rynek dóbr i usług, w szczególności wpływ na tworzenie bodźców do powstawania nowej oferty produktowej, uwzględniającej potrzeby senioralnej części społeczeństwa i

¹¹ MRPiPS, Założenia Długofalowej Polityki Senioralnej w Polsce na lata 2014–2020. Załącznik do uchwały nr 238 Rady Ministrów z dnia 24 grudnia 2013 r. (poz.118)

¹² S.Golinowska, , Srebrna gospodarka – element strategii rozwoju regionalnego, Małopolskie Studia Regionalne, 2014 nr 2-3/31-32/2014.

¹³ P.Szukalski, Trzy kolory: srebrny. CO to takiego silver economy?Polityka społeczna, nr 5-6/2012

¹⁴ Tamże.

3) sektor pozarządowy, którego działalność jest również ukierunkowana na proces włączenia społecznego seniorów.¹⁵

Niekiedy w obiegowym dyskursie może pojawić się pokusa redukcji tej koncepcji do tylko jednego z wymiarów. Np. od strony badań i działań konsumenckich czy marketingowych może pojawić się skłonność do koncentracji wyłącznie na drugim wymiarze, zaś z perspektywy polityki społecznej czy gerontologii społecznej zdecydowanie kluczowy mogą wydawać się pierwszy wskazany wymiar i do pewnego stopnia także trzeci. Z perspektywy polityki publicznej, która ma szerszy zakres niż polityka społeczna czy gospodarcza warto mieć na uwadze – nawet przy koncentrowaniu się tylko na wybranych aspektach – powyższą wielowymiarowość i wzajemne wskazanych tych sfer oddziaływanie.

Budowa srebrnej gospodarki jako wyzwanie

Znaczenie srebrnej gospodarki możemy rozpatrywać przynajmniej w trzech perspektywach, które roboczo nazwijmy społeczną, ekonomiczną i państwową.

Po pierwsze, na wyzwanie budowy srebrnej gospodarki możemy spojrzeć z perspektywy samych osób starszych oraz – szerzej – starzejącego się społeczeństwa jako całości. Będą nas tu interesowały nie tylko potrzeby osób, które już przekroczyły umowną smugę cienia, ale i np. osób z nich otoczenia, choćby ich bliskich, członków rodziny, przyjaciół, sąsiadów czy osób, które wchodzi z nimi w interakcje bądź relacje.

Po drugie, możemy patrzeć na zagadnienie z perspektywy rozwoju gospodarki oraz stabilizacji rynku pracy. Otwarcie na starszego konsumenta może być szansą na podtrzymanie lub zwiększenie popytu na rozmaite dobra i usługi oferowane przez różne przedsiębiorstwa. W obliczu kurczenia się liczebności młodszych generacji, a więc i liczby młodszych konsumentów, popyt ze strony tych starszych może okazać się kluczowy. Ponadto rozwój niektórych srebrnych segmentów usług jak choćby tych w sferze opieki to odblokowanie potencjału zawodowego osób w młodszym wieku, które dzięki temu w większym stopniu będą mogły realizować się w roli zawodowej, co jest bardzo ważne z punktu widzenia zachowania podaży rąk do pracy.

Ogólnie rzecz biorąc, przegląd powyższych dokumentów strategicznych wskazuje na dość ograniczone uświadomienie wagi srebrnej gospodarki jako strategicznego wyzwania. Srebrna gospodarka pojawiała się w nich albo wcale albo zdawkowo albo fragmentarycznie. Problemem jest nie tylko nikła obecność samej kategorii na kartach przywołanych dokumentów, ale przede wszystkim wyraźne braki w zakresie przyjęcia perspektywy srebrnej gospodarki. Nawet na gruncie dokumentów poświęconym zagadnieniom polityki senioralnej lub polityce społecznej wobec osób starszych tematyka zawiera dość oględne odwołania do tego zagadnienia i trudno tu mówić o czytelnej operacjonalizacji.

¹⁵ A.Niewiadomska, E.Sobolewska-Poniedziałek, SREBRNA GOSPODARKA – NOWY PARADYGMAT ROZWOJU STARZEJĄCEJ SIĘ EUROPY, EKONOMIA XXI WIEKU ECONOMICS OF THE 21ST CENTURY 3(7) . 2015

4. PAŃSTWO A SREBRNA GOSPODARKA

W Strategii Polska 2030¹⁶ z 2010 roku praktycznie nie ma wyzwań i rekomendacji odnoszących się *expressis verbis* do budowy srebrnej gospodarki. O starzeniu się populacji i adaptacji do tego procesu państwa, gospodarki i społeczeństwa znajdujemy w tym obszernym dokumencie osobny rozdział, ale brakuje tam wątków typowych dla współczesnych rozważań o srebrnej gospodarce. Samo hasło srebrnej gospodarki pojawia się bodajże w jednym w fragmencie, bez zdefiniowania tego pojęcia i przyporządkowania mu konkretnych problemów czy działań. Nieznacznie więcej na temat srebrnej gospodarki znajdujemy w przyjętym na początku rządów Zjednoczonej Prawicy dokumencie „Strategia na Rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju”¹⁷ I w tym dokumencie strategicznym bardzo trudno znaleźć wyodrębnione podejścia do tego zagadnienia.

Oprócz dokumentów wyrażających zamiar strategicznego odniesienia do całościowej polityki państwa wobec procesów rozwojowych warto przyjrzeć się także materiałom strategicznym sprofilowanym na kwestie starzenia się populacji. Tego typu dokumenty powstały na gruncie zainicjowanej i wyodrębnionej w początkach minionej dekady polityki senioralnej. Pierwsze założenia do strategii na lata 2014-2020 przyjęto za rządów Donalda Tuska pod koniec 2013 roku, a następny dokument strategiczny przyjął już rząd Mateusza Morawieckiego w 2018. Czy i w jaki sposób zawiera się z nich stosunek polityki strategicznej państwa do zagadnienia srebrnej gospodarki?

W pierwszym z przywołanych dokumentów (a więc w założeniach strategii polityki senioralnej za rządów PO-PSL) czytamy, że celem głównym polityki senioralnej w obszarze srebrnej gospodarki jest wspieranie rozwoju efektywnych rozwiązań dostosowanych do potrzeb i oczekiwań osób starszych. Sugerowane kierunki interwencji są jednak dość ogólnikowe i w ogromnej mierze powiązane z sektorem opieki. Te kierunkowe rekomendacje to:

- rozwój alternatywnych form opieki dla osób starszych
- promocja pracy - zawodu w sektorze opiekuńczym
- promocja działalności gospodarczej w sektorze opieki nad osobami starszymi
- podnoszenie kwalifikacji opiekunów (w tym opiekunów nieformalnych)
- promocja rozwoju oferty usług, sprzętu i oprogramowania dostosowanego do możliwości i potrzeb osób starszych¹⁸

Należy zauważyć, że jedynie jedna z czterech rekomendacji wykracza poza kontekst opiekuńczy. Ponadto we fragmentach dotyczących srebrnej gospodarki część diagnostyczna poświęcona została „białym miejscom pracy”, a więc również związanych ze sferą zdrowia i opieki. O ile należy docenić pojawienie się w założeniach odniesień do srebrnej gospodarki (a w okresie przyjmowania tegoż dokumentu kategoria była ta jeszcze mniej spopularyzowana), o tyle należy też dostrzec, że nie przedstawiono wówczas perspektywy wykraczającej poza rozwój sektora opiekuńczo-zdrowotnego. Samo rozwijanie tego sektora jest i powinno być oczywiście ważnym celem strategicznym, podobnie jak stworzenie miejsc pracy w jego ramach,

¹⁶ M.Boni (red.), Polska 2030, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, 2010

¹⁷ Strategia na rzecz odpowiedzialnego rozwoju, Dokument przyjęty uchwałą Rady Ministrów w dniu 14 lutego 2017 r.

¹⁸ MRPiPS, Założenia Długofalowej Polityki Senioralnej w Polsce na lata 2014–2020. Załącznik do uchwały nr 238 Rady Ministrów z dnia 24 grudnia 2013 r. (poz.118)

jednak takie podejście jest zbyt zawężone względem tego co współcześnie utożsamiane jest ze srebrną gospodarką. Przede wszystkim jednak w tym myśleniu chodzi o to, by widzieć osoby starsze szerzej niż tylko jako podmioty potrzeb opiekuńczych czy zdrowotnych, a dostrzegać ich potencjał (także) ekonomiczny w różnych sferach życia. W dodatku niestety wszystkie przywołane zalecenia są sformułowane bardzo ogólnikowo, wobec czego trudno powiedzieć, żebyśmy mieli do czynienia z zaczynem myślenia strategicznego o budowie srebrnej gospodarki.

Kolejny obóz władzy przyjął własny dokument strategiczny w obszarze polityki wobec starzenia się społeczeństwa.¹⁹ Znamienne, że w dokumencie wśród wymienionych podmiotów polityki wobec osób starszych, wymieniono rodzinę, państwo, samorządów i organizacje, ale nie wymieniono podmiotów rynkowych czy sektora przedsiębiorstw (innych niż przedsiębiorstwa społeczne).²⁰ W dalszej części dokumentu znajdujemy jednak następującą rekomendację - *propagowanie wśród podmiotów komercyjnych i niekomercyjnych znajomości zasad srebrnej gospodarki. Ma to być realizowane poprzez:*

- *prowadzenie działań informacyjnych skierowanych do przedsiębiorców oraz podmiotów ekonomii społecznej i solidarnej z zakresu znajomości zasad srebrnej gospodarki oraz potrzeb i rozwiązań związanych z dostępnością i przystosowaniem stron internetowych i usług elektronicznych dla osób starszych;*
- *prowadzenie działań na rzecz promocji działalności gospodarczej w sektorze srebrnej gospodarki (w tym rozwój podmiotów ekonomii społecznej jako narzędzia aktywizacji społecznej i zawodowej osób starszych);*
- *prowadzenie działań na rzecz promocji przedsiębiorczości osób starszych.*²¹

Z jednej strony na uznanie zasługuje rozwinięcie podejścia do srebrnej gospodarki. Problemem jest to, że nie jest jasne, jak autorzy dokumentu ją rozumieją, i co w praktyce ma oznaczać propagowanie jej zasad. Z treści dokumentu nie wynika, czym charakteryzuje się ów sektor srebrnej gospodarki – czy chodzi o sektor usług i dóbr produkowanych z myślą o osobach starszych? Na pozytywną uwagę zasługuje natomiast zasygnalizowanie przedsiębiorczości osób starszych, a także odwołanie do sfery usług elektronicznej. Z jednej strony można widzieć słuszne zwrócenie uwagi na bariery technologiczne, informacyjne i cyfrowe, jakie spotykają starsze osoby, z drugiej strony należy podkreślić, że bariery w użytkowaniu mogą mieć też inną niż technologiczna naturę.

Ogólnie rzecz biorąc, przegląd powyższych dokumentów strategicznych wskazuje na dość ograniczone uświadomienie wagi srebrnej gospodarki jako strategicznego wyzwania. Srebrna gospodarka pojawiały się w nich albo wcale albo zdawkowo albo fragmentarycznie. Problemem jest nie tylko nikła obecność samej kategorii na kartach przywołanych dokumentów, ale przede wszystkim wyraźne braki w zakresie przyjęcia perspektywy. Nawet na gruncie dokumentów poświęconym zagadnieniom polityki senioralnej lub polityce społecznej wobec

¹⁹ Uchwała nr 161 RADY MINISTRÓW z dnia 26 października 2018 r. W sprawie przyjęcia dokumentu Polityka społeczna wobec osób starszych 2030. Bezpieczeństwo – uczestnictwo – solidarność

²⁰ Tamże. s 12-13

²¹ Tamże.

osób starszych tematyka zawiera dość ogłędne odwołania do tego zagadnienia i trudno tu mówić o czytelnej operacjonalizacji.

5. SREBRNA GOSPODARKA W POLSCE – GŁÓWNE PUNKTY

W świetle wcześniej zarysowanej wagi zagadnienia, należałoby zadbać, aby już u progu kolejnej dekady wizja srebrnej gospodarki nabrała bardziej konkretnego kształtu. Przyjrzyjmy się temu zagadnieniu w trzech aspektach:

- starszy konsument na rynku dóbr i usług we współczesnej gospodarce i społeczeństwie;
- dojrzały wiekiem pracownik w procesie kreowania, wytwarzania i dostarczania dóbr i usług we współczesnej gospodarce i społeczeństwie;
- „srebrne segmenty rynku” oraz polityki publicznej.

5.1. STARSZY KONSUMENT

Problematyka starszych konsumentów doczekała się już licznych opracowań i badań. Niektóre z nich wskazują, że osoby starsze pozostają wciąż postrzegane jako mało atrakcyjna grupa docelowa jako odbiorcy dóbr i usług na rynku konsumenckim. Problematyka osób starszych jako konsumentów wydaje się wiązać także z kwestią wykluczenia osób z tej grupy wiekowej z wielu sfer życia społecznego, kultury czy sfery rekreacji i aktywnego spędzania czasu wolnego.

Jak pokazuje jeden z raportów Głównego Urzędu Statystycznego, ogromna część osób starszych w ogóle pozostaje poza sferą usług związanych z kulturą, rekreacją i czasem wolnym spędzonym poza domem (por. tabela nr 2). Także spotkania towarzyskie z bliskimi okazują się być bardzo ograniczone. Osoby starsze rzadko też spotykają się ze znajomymi czy przyjaciółmi w kawiarni czy pubie. Na pytanie o częstość spotkań ze znajomymi i przyjaciółmi w kawiarni, pubie bądź klubie, aż 71% badanych odpowiadało „nigdy lub prawie nigdy”, a następne 14% - „rzadziej niż raz w miesiącu”. Jedyne 11% - podało, że 1-3 razy w miesiącu, zaś raptem 4% - raz w tygodniu lub częściej. Może to wynikać po części ze wzorców relacji towarzyskich osób starszych, z których niektórzy bardziej są przyzwyczajeni do spotkań domowych (lub też zdrowie i środki bardziej na to pozwalają). Okazuje się jednak, że i w tej formie deklarowane kontakty społeczne są stosunkowo rzadkie. Na pytanie o to jak często starsi respondenci odwiedzali znajomych, rodzinę, przyjaciół lub przyjmowali ich u siebie w domu - 37% odpowiedziało, że 1-3 razy w miesiącu, 34% - że rzadziej niż raz w miesiącu, a 18% - nigdy lub prawie nigdy²². Sugeruje to ogromną skalę wyłączenia z życia społecznego lub zawężanie go do kontaktów z najbliższymi, z którymi się zamieszkuje. Ten wysoki poziom braku uczestnictwa ma swoje znaczenie także dla rozwoju srebrnej gospodarki. Wyłączeni społecznie seniorzy w małym stopniu korzystają z różnych dóbr i usług społecznych czy w małym stopniu nabywają te dobra na rynku konsumenckim.

²² GUS, Jakość życia osób starszych w Polsce, Łódź, 2017

TABELA 3. SPĘDZANIE CZASU WOLNEGO (% OSÓB 60+, KTÓRE ODPOWIEDZIAŁY, ŻE „NIGDY LUB PRAWIE NIGDY” NIE SPĘDZAJĄ CZASU WOLNEGO W FORMIE PONIŻSZYCH AKTYWNOŚCI)

Rodzaj aktywności	% odpowiedzi „nigdy lub prawie nigdy”
Chodzenie do kina	82
Chodzenie do teatru lub na koncerty	82
Zwiedzanie muzeów lub wystaw sztuki	81
Chodzenie do czyteln i biblioteki	85
Chodzenie na mecze, zawody sportowe	91
Chodzenie na dyskoteki	952
Uprawianie sportu, bieganie	83
Chodzenie na spacer, odpoczynek na świeżym powietrzu	23
Słuchanie nagrań muzycznych	55
Oglądanie filmów na DVD, Blue-ray, z magnetowidu lub przez Internet	82
Zajmowanie się hobby (np. majsterkowaniem dla przyjemności, fotografią, muzykowaniem)	71

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS 2017.cyt: za: R.Bakalarczyk, Jak się żyje przeciętnym Kowalskim, Polityka Senioralna nr 6/2020.

Problem niewielkiego uczestnictwa może mieć zarówno wiele źródeł, jak i następstw. Jeśli mówimy o ograniczeniach uczestnictwa w ramach czasu wolnego, struktura przyczyn jest złożona i zapewne zróżnicowana w odniesieniu do poszczególnych seniorów. Dla części z nich głównym powodem może być brak większych środków finansowych i konieczność lub wola przeznaczenia posiadanych pieniędzy na podstawowe produkty bytowe czy zdrowotne lub zaoszczędzenia na czarną godzinę. Dla innych powodem może być brak atrakcyjnej oferty kulturalnej czy rekreacyjnej lub też brak dostępnej informacji o tej ofercie i możliwości skorzystania z niej. Pamiętajmy, że osoby starsze są statystycznie słabiej obecne w sieci niż młodsze pokolenia, co zawęża dostęp do informacji. Jeszcze dla innych powodem braku uczestnictwa może być zła kondycja zdrowotna i sprawnościowa – zarówno w wymiarze obiektywnym jak i subiektywnym. To właśnie na zdrowie i sytuację finansową – w świetle przywołanego raportu najczęściej utyskują seniorzy (podczas gdy z innych aspektów życia przeciętnie deklarują częściej zadowolenia niż niezadowolenie).

Funkcjonowanie głównie w ramach gospodarstwa domowego, a poza sferą dóbr i usług związanych z czasem wolnym, kulturą, rekreacją, etc. przyczynia się z kolei do tego, że podmioty produkujące dobra i dostarczające usługi nadal nie postrzegają osób starszych jako potencjalnego/klienta własnej działalności, wobec czego tym bardziej mogą nie być zainteresowani adaptacją produkcji, dystrybucji i promocji własnych działań do profilu starszego konsumenta ani przeprowadzenia innowacji w tym zakresie.

T. Olejniczak wskazuje na cztery grupy barier dla innowacji z myślą o starszym konsumentach: ekonomiczne, zdrowotne, psychologiczne i społeczne²³. W pierwszej grupie barier mieści się przede wszystkim postrzeganie osób starszych jako dysponujących bardzo skromnym dochodem i wydatkami przeznaczonymi na wąski katalog dóbr: głównie związany z lekami i żywnością. Nie jest to jednak w świetle danych do końca prawda. Choć wśród osób starszych również znajdują się osoby biedne (jest to odsetek niższy niż dla ogółu gospodarstw)²⁴, jest też szeroki krąg seniorów, którzy jednak dysponują godziwym i przede wszystkim stabilnym zabezpieczeniem finansowym. Aczkolwiek niekorzystne prognozy, jeśli chodzi o przyszłość systemu emerytalnego i wysokość przyszłych emerytur to prognostyk faktycznych barier dla rozwoju srebrnego rynku i srebrnej gospodarki. Jedno z niedawnych opracowań wskazuje, że to właśnie zła sytuacja ekonomiczna gospodarstw seniorskich jest jedną z głównych barier dla srebrnej gospodarki nad Wisłą, a także w innych państwach regionu²⁵.

Jeśli chodzi o bariery zdrowotne, mają one przynajmniej dwa wymiary. Po pierwsze duże wydatki na zdrowie w części gospodarstw emeryckich sprawiają, że niewielkie środki pozostają im na nabywanie dóbr i usług w innych niż zdrowotna sferach życia. Po drugie, zły stan zdrowia części osób starszych sprawia że bywają oni postrzegani jako mało atrakcyjni na rynku dóbr i usług na rynku konsumenckim, a przynajmniej w pewnych jego segmentach. Oprócz tego dochodzą zmiany fizjologiczne, jak osłabienie niektórych zmysłów czy mobilności, przekładające się na potencjał konsumencki.

Jeśli chodzi o bariery społeczne, według T. Olejniczaka są to te związane z postrzeganiem osób starszych przez społeczeństwo jak również przez nich samych. Wpływ na to mają także procesy kulturowe jak również medialne, np. w związku z obecnością osób starszych w przekazach informacyjnych, filmowych czy np. reklamach. Znaczenie ma tu nie tylko to na ile są osoby starsze w tym medialnym obrazie obecne, ale też jak są przedstawiane. Jeśli mówi się o ich potrzebach głównie w kontekście sprzedaży farmaceutyków albo w kontekście ról rodzinnych dziadka i babci, może to działając zawężająco na kulturowe postrzeganie starości, co ma też swoje konsekwencje dla oferty rynku dóbr i usług zorientowanych na osoby starsze. Na marginesie można dodać, że pośredni wpływ może wyrzeć także pandemia. W związku z potrzebą ochrony osób starszych przed zakażeniem koronawirusem jako tych szczególnie zagrożonych i ciężko przechodzących chorobę utrwalac się może wizerunek seniorów głównie jako słabszych, wymagających opieki, troski, mających potrzeby przede wszystkim opiekuńczo-medyczne, a mniej jako aktywnych uczestników życia społecznego²⁶. Nie da się wykluczyć, że nawet po zażegnaniu pandemii, powyższy wizerunek się zachowa, co też może nieco wyhamować proces zmiany postrzegania osób starszych w kierunku ich aktywności i atrakcyjności, także konsumenckiej.

Jeśli chodzi o bariery psychologiczne, T. Olejniczak wskazuje te związane z samymi postawami starszych konsumentów np. jeśli chodzi o korzystanie z nowych produktów czy kryteria ich

²³ T.Olejniczak, Bariery rozwoju innowacji w segmencie konsumentów seniorów

²⁴ Według danych za GUS za 2019 rok poziom zagrożenia ubóstwem skrajnym seniorów wyniósł 3,8% przy 4,2% dla ludności ogółem, por. Główny Urząd Statystyczny, Zasięg ubóstwa ekonomicznego w 2019 roku, Warszawa, 2020.

²⁵ A.Abramowska Kmon et. al., srebrna gospodarka szansą rozwoju krajów europy środkowo- -wschodniej, s 2020, 379

²⁵ A.Abramowska Kmon et. al., srebrna gospodarka szansą rozwoju krajów europy środkowo- -wschodniej, s 2020, 379

²⁶ L.Ayalon et al.,Ageing in the times of Covid 19 Pandemic:Avoiding Ageism and fostering intergenerational Solidarity, The Journals of Gerontology Series B Psychological Sciences and Social Sciences, April 2020

wyboru (np. to czy dla seniorów liczy się tylko cena czy też inne, choćby jakościowe parametry produktu. Nie należy stereotypowo widzieć skłonności starszych osób do kryteriów wyboru i oceny poszczególnych produktów na rynku konsumenckim. Badania T. Zalegi sugerują duże zróżnicowanie w obrębie badanych seniorów pod tym względem, a w wpływ na wybory konsumentów osób starszych może mieć wiele innych zmiennych takich jak dochody, płeć, poziom wykształcenia czy miejsce zamieszkania²⁷. Ponadto w badaniach konsumenckich wskazują, że liczy się nie tyle wiek metrykalny (mierzony liczbą przeżytych lat) ile tzw. wiek kognitywny, odnoszący do tego jak dana osoba się czuje wiekowo²⁸.

Wracając do kwestii barier wyróżnionych przez T. Olejniczaka, autor tej roboczej typologii sam w konkluzji swego artykułu zaznacza: „Mimo kształtowania się zasadniczych przeszkód w realizacji działalności innowacyjnej na rynku produktów i usług kierowanych do konsumentów seniorów należy podkreślić, że istnieje wiele pozytywnych przesłanek wskazujących na to, że może być to grupa pożądana i ceniona przez przedsiębiorców (...) W rozważaniach dotyczących rozwoju innowacji przeznaczonych dla konsumentów starszych konieczne jest uwzględnienie faktu, że co roku ich skład uzupełniany będzie nowymi seniorami, których cechować będą wyższe dochody (z uwagi zmiany prawne wydłużające aktywność zawodową), lepszy stan zdrowia (z uwagi na permanentny rozwój medycyny) oraz inne spojrzenie na procesy konsumpcji - nowi seniorzy znaczną część swojego życia przeżyli już w warunkach gospodarki rynkowej, w której innowacje są immanentnym elementem rozwoju”²⁹.

Niewątpliwie należy mieć na uwadze z jednej strony zróżnicowanie populacji seniorów, z drugiej zaś strony dynamikę w tym względzie i fakt, że kolejne pokolenia mogą mieć odmienne możliwości jak i preferencje konsumenckie, wynikające także z ich doświadczeń biograficznych, ile z aktualnej kondycji ekonomicznej, zdrowotnej czy społecznej. Można natomiast spierać się co do źródeł optymizmu jeśli chodzi o sukcesywną poprawę stanu zdrowia osób starszych czy ich kondycji ekonomicznej. Zachodzące zjawiska jak i istniejące prognozy nie skłaniają jednoznacznie do konstatacji że pod tym względem w nadchodzących latach będzie zdecydowanie lepiej, aczkolwiek to w dłuższej mierze zależy nie od nieuchronnych procesów cywilizacyjnych, a decyzji w polityce publicznej – także wobec starzenia się społeczeństwa. Myśląc o potencjalnie konsumenckim starszych pokoleń, warto poruszyć jeszcze jeden aspekt. Dotąd mówiliśmy osobach starszych głównie jako o nabywcach lub odbiorcach różnych dóbr i usług. Tymczasem warto spojrzeć na nich także jako współtwórców innowacji. Taka perspektywa towarzyszy realizowanemu projektowi badawczo-partycypacyjnemu EIT FOOD RIS CEL³⁰, przewidującego w ramach tzw. laboratoriów zaangażowania konsumenta włączenie grupy osób starszych z kilku krajów w proces kreowania nowych pomysłów na innowacje na rynku żywności, które mogłyby być następnie wdrożone do praktyki produkcji i dystrybucji produktów na tymże rynku. Pierwsze edycje projektu wskazują na znaczny potencjał kreatywny seniorów, którzy wzięli w projekcie, w generowaniu innowacji³¹. Szukając dróg dojścia do srebrnej

²⁷T. Zalega, Segment osób w wieku 65+ w Polsce. Jakość życia – Konsumpcja – Zachowania konsumenckie, Warszawa 2016

²⁸ Awdziej M., Granice rynku „starszych konsumentów” w Europie – wiek chronologiczny a wiek kognitywny nabywców, *Handel wewnętrzny* 2014;1(354):17-25

²⁹ T.Olejniczak, Bariery rozwoju innowacji... op.cit

³⁰ Por strona projektu: <http://timo.wz.uw.edu.pl/cel/>

³¹ K/Klincewicz., *Senior jako konsument i twórca – warsztaty zaangażowania konsumentów, Polityka Senioralna nr 6/2020.*

gospodarki, a w jej ramach srebrnych rynków należy zatem pamiętać o seniorach nie tylko jako o biernych odbiorcach produktów i usług, ale także ich koproducentach i współautorach koncepcji oraz podpowiedzi co do kierunków zmian. Doświadczenie osób starszych to bardzo ważny zasób, który powinien być optymalnie wykorzystany w zmierniu w stronę silver economy.

W projektowaniu i modyfikowaniu produktów i usług do potrzeb starszych konsumentów konieczne jest wycucie i myślenie w kategoriach włączenia osób starszych do głównego nurtu rynku konsumenckiego, a nie tylko na jego obrzeża jako odrębnej kategorii. Trafnie wyraził to J. Hartman: „Trzeba pamiętać, żeby wersje produktów dla seniorów nie piętnowały ich i nazbyt nie wyróżniały. Zwykle wystarczą drobne modyfikacje: coś jest większe, nieco prostsze w obsłudze, może nieco trwalsze, nie nazbyt designerskie. Istota sprawy tkwi jednakże nie w tym, żeby sprofilować produkt pod seniorów, lecz w tym, aby pokazać im, że jest także dla nich, taki jaki jest”³². Na trafność tego podejścia wskazują też wyniki badań i przykłady producentów, które tworząc wersje produktów dedykowane osobom starszym doznały porażki³³.

5.2.DOJRZAŁY WIEKIEM PRACOWNIK

Istotnym warunkiem rozwoju srebrnej gospodarki jest wykorzystanie nie tylko potencjału konsumenckiego osób starszych (i to w różnych fazach starości), ale także potencjału zawodowego, zwłaszcza w fazie życia poprzedzającej wiek senioralny, jak i w pierwszych fazach jesieni życia. Wykorzystanie doświadczeń i atutów dojrzałych wiekiem pracowników wydaje się kluczowym wyzwaniem z kilku względów ściśle powiązanych ze srebrną ekonomią. Przede wszystkim dłuższa aktywność zawodowa w cyklu życia do redukcja ryzyka ubóstwa w wieku senioralnym, a tym samym zmniejszenie bariery popytowej ze strony starszych konsumentów. To także potencjalnie dłuższe zachowanie aktywności społecznej i witalności zdrowotnej starzejących się mieszkańców, co wpływa na poziom ich uczestnictwa także jako odbiorców dóbr i usług w sferze publicznej, społecznej i rynkowej. Wreszcie – jak przekonuje J. Męcina³⁴ – kwestie aktywności zawodowej dojrzałych pracowników należy widzieć w ścisłym powiązaniu z ogólnymi problemami i wyzwaniami rynku pracy starzejącego się społeczeństwa. Przypomnijmy, że procesowi temu towarzyszy też kurczenie się liczby osób wieku produkcyjnym, a tym samym gospodarce może brakować – zwłaszcza w pewnych segmentach lub na poziomie konkretnych lokalnych rynków – rąk do pracy, a zarazem potencjalnemu kurczeniu ulega baza składkowa i podatkowa, z której między innymi finansowane są coraz bardziej wymagające srebrne segmenty świadczeń i usług (emerytury, zdrowie opieka). Kwestia wykorzystania potencjału zawodowego osób starszych znalazła zresztą miejsce w niektórych przywołanych we wcześniejszych partiach raportu ujęciach tego czym jest srebrna gospodarka.

Niestety, jeśli spojrzymy na tenże „zawodowy” wymiar zagadnienia, sytuacja pozostaje niekorzystna mimo pozytywnych tendencji na przestrzeni dekady. Nadal współczynnik

³² J.Hartman, Rynek senioralny – kraina łagodności, „Marketing w Praktyce”, 2012 nr 8. Cyt za: J.Świda, *Zachowania rynkowe starszych konsumentów z punktu widzenia projektowania warstwy wizualnej opakowań*, Zesz. Nauk. Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, 2013; s.107

³³ J.Świda, *Zachowania rynkowe starszych konsumentów z punktu widzenia projektowania warstwy wizualnej opakowań*, Zesz. Nauk. Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, 2013; 918: 105–118

³⁴ Wystąpienie J.Męciny podczas debaty „seniorzy – ukrytymi mocami pracy w Polsce” w ramach kongresu „Praca - nowa solidarność” organizowanego przez CA MISO i KDS KIG 18 listopada 2020 roku.

zatrudnienia osób w wieku 55-64 w u schyłku drugiej dekady XXI wieku był na poziomie niespełna 50% (co oznacza o 10 punktów procentowych mniej niż unijna średnia w tymże zakresie³⁵. Warto odnotować jednak trendy wzrostowe³⁶. Wydaje się jednak, że prowadzona polityka na rzecz wydłużenia aktywności zawodowej w cyklu życia była mało konsekwentna – szczególnie (aczkolwiek nie tylko) jeśli chodzi o zwrot w drugiej połowie dekady w kwestii wysokości ustawowego wieku emerytalnego. Jak sugerują eksperci w raporcie komisji ds. osób starszych przy Rzeczniku Praw Obywatelskich w drugiej połowie dekady znacznie większy nacisk kładziono na aktywność społeczną i opiekę wobec osób starszych niż na ich aktywność zawodową³⁷. Polacy też są mało aktywni zawodowo w pierwszym okresie po osiągnięciu wieku emerytalnego, choć pod tym względem polska nie odstaje od unijnej. Czas pandemii dodatkowo może zadziałać wyhamowująco wobec popularyzacji pracy zawodowej w starszym wieku, z związku z zagrożeniami zdrowotnymi jakie taka praca obecnie może dla starszych pracowników nieść, gdy ktoś nie pracuje zdalnie. Sama cyfryzacja rynku pracy również stanowi wyzwanie w kontekście utrzymania i znalezienia pracy dla osób w starszym wieku, a więc statystycznie mniej przyzwyczajonych do obsługi nowych mediów.

Jeśli chodzi o dotychczasowe, wskazywane jeszcze przed pandemią, bariery dla wykorzystania potencjału starszych pracowników odnoszą się zarówno do stosunków pracy i jej organizacji jak i jej zewnętrznego otoczenia społeczno-instytucjonalnego. Wskazać można ograniczoną popularność zarządzania wiekiem w miejscu pracy, stereotypy wobec starszych pracowników, niedoinwestowaną i nie dość skuteczną działalność instytucji rynku pracy (urzędy pracy, agencje zatrudnienia) także wobec osób w wieku 50+, ograniczenia zdrowotne części osób zwłaszcza w wieku 60+, nie zawsze dostosowane i aktualne kwalifikacje do zmieniających się warunków pracy i wyzwań (np. w związku ze wspomnianą cyfryzacją) czy ograniczona popularność kształcenia przez całe życie i uzupełniania oraz zmieniania swoich kwalifikacji w cyklu życia. W przypadku części osób w wieku 50+ i 60+ dodatkową barierą mogą być rodzinne czy opiekuńcze zobowiązania wobec innych osób (najczęściej członków rodziny, np. wnuków czy sędziwych rodziców) również ograniczające możliwość podejmowania czy efektywnego kontynuowania ścieżki zawodowej.

Odpowiedzialność za występowanie barier i niesatysfakcjonujące rezultaty w wykorzystaniu potencjału starszych czy dojrzałych wiekiem pracowników jest rozłożona na wiele podmiotów i sektorów. Istotne znaczenie ma podejście pracodawców, osób odpowiedzialnych za zarządzanie w miejscu pracy i HR, samych osób w wieku senioralnym i przedemerytalnym, ale także poszczególne instytucje polityki publicznej, odpowiedzialne za politykę wobec zatrudnienia, jak również za kształcenie (w tym ustawiczne), politykę (w tym profilaktykę) zdrowotną czy sektor opieki nad osobami zależnymi.

³⁵ Eurostat, *Employment and activity by sex and age (lfsi_emp_)*, ostatnia aktualizacja z 7.07.2020 r., <https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>

³⁶ Tamże.

³⁷ B.Szatur-Jaworska, B.Rysz-Kowalczyk, B.Imiołczyk (red.), *Sytuacja osób starszych w Polsce – wyzwania i rekomendacje*, raport Komisji Ekspertów ds. Osób Starszych, 2020.

5.3. SREBRNE SEGMENTY RYNKU I POLITYKI PUBLICZNEJ

Przetransformowanie gospodarki w kierunku srebrnej ekonomii musi wiązać się też z powstawaniem, rozwojem i zmianą znaczenia niektórych segmentów dóbr i usług – tych związanych ze starzeniem się społeczeństwa i z potrzebami osób w wieku starszym, w tym w wieku podeszłym. Niewątpliwie takim segmentem życia społecznego jest sfera opieki długoterminowej, a w jej ramach usług opiekuńczych zarówno w warunkach domowych, środowiskowych jak i stacjonarnych. Znaczenie tego sektora dla rozwoju srebrnej gospodarki jest wielorakie.

Po pierwsze, usługi te odpowiadają na istotną sferę potrzeb wielu osób w starszym wieku i pośrednio także ich bliskich.

Po drugie, sektor ten może generować miejsca pracy i być ważnym segmentem zarówno polityki publicznej jak i prywatnego rynku dóbr i usług, będących częścią systemu społeczno-gospodarczego.

Po trzecie, rozwój formalnych i dostępnych usług opieki częściowo uwalnia potencjał zawodowy młodszych pokoleń, zwłaszcza w okresie niemobilnym i okołosenioralnym, którzy najczęściej przejmują obowiązki opiekuńcze wobec swoich bliskich.

Istotne pytanie o charakterze systemowym i strategicznym brzmi: w jakim zakresie te potrzeby związane z szeroko rozumianą opieką nad osobami starszymi powinny być zaspokajane za sprawą instytucji publicznych, rodziny i sektora nieformalnego oraz rynku komercyjnego. Te trzy sektory (publiczny, prywatny i nieformalny) nie są całkowicie rozłączne. Jest jednak możliwe wspieranie finansowe i pozafinansowe opieki sprawowanej przez najbliższych, jak również włączanie podmiotów rynkowych w realizowanie zadań publicznych w sferze opieki (np. poprzez mechanizm finansowanego z publicznych środków bonu opiekuńczego przy pomocy którego byłoby możliwe wykupywanie usług na rynku opieki). Bez względu jednak na to, jak uformuje się rozkład odpowiedzialności międzysektorowej za sferę opieki długoterminowej czy senioralnej, rozwój tego sektora wydaje się pożądanym z perspektywy wyzwań starzejącego się społeczeństwa, w tym budowy srebrnej gospodarki.

Dostępne dane pokazują jednak, że w punkcie wyjścia na przełomie drugiej i trzeciej dekady XXI wieku mamy w tym względzie niekorzystne wskaźniki. Jak wynika z opracowań OECD w Polsce poziom zatrudnienia w sektorze opieki długoterminowej w przeliczeniu na starszych mieszkańców jest jednym z najniższych wśród krajów rozwiniętych³⁸. Na rosnące na znaczeniu wyzwanie jakim jest przyciągnięcie i przytrzymanie pracowników w sferze opieki nad seniorami wskazuje OECD, publikując osobny raport poświęcony temu zagadnieniu³⁹. Polska, w punkcie wyjścia mając na tle porównawczym szczególnie duże deficyty jeśli chodzi o zatrudnienie w tym sektorze, szczególnie powinni wziąć sobie do serca zawartą tu diagnozę oraz zalecenia. A sytuację pogłębia dodatkowo pandemia, która uderzyła nie tylko w odbiorców ale i w pracowników opieki (a także świadczących nieformalnie opiekunów, np. rodzinnych). Na problem kadr i obawy przed ich trwałym w skutkach skurczeniem pod wpływem pandemii wskazywali też respondenci – kierujący placówkami opieki w ramach badania sytuacji DPS-

³⁸ OECD, *Health in a glance 2019*

³⁹ OECD, *Who Cares? Attracting and Retaining Care Workers for the Elderly*, OECD Health Policy Studies, OECD Publishing, Paris, 2020 <https://doi.org/10.1787/92c0ef68-en>.

ów⁴⁰. W perspektywie srebrnej gospodarki należałoby zabiegać nie tylko o to, by zapobiec pogorszeniu sytuacji na tym polu, ale także by widzieć w sektorze opieki jedną ze sfer, w której potencjalnie mogłoby znaleźć miejsce pracy więcej osób z niż obecnie. Niedobory kadrowe, a także towarzyszące temu przeciążenie tychże kadr, które pozostaną aktywne w tym sektorze może skutkować ograniczeniem dostępności i jakości opieki, a to zaś sprzyjać będzie pogłębianiu się i tak bardzo wysokiego obciążenia i zaangażowania bliskich osób starszych wymagających opieki. Temu nadmiernie intensywnemu zaangażowaniu w opiece wobec bliskich z kolei będzie towarzyszyć konieczność czasowego lub trwałego opuszczenia rynku pracy, przedwczesne zakończenie ścieżki zawodowej, większe zagrożenie ubóstwem w wieku emerytalnym, a w konsekwencji mniejszy potencjał społeczny i konsumencki w okresie starości. Jak widać, problemy kadrowe sektora formalnej opieki nad osobami rzutują niekorzystnie także na inne negatywne zjawiska, stanowiące bariery dla rozwoju srebrnej gospodarki.

Deficyty sektora opieki długoterminowej leżą w segmencie publicznym i prywatnym opieki nad osobami starszymi. Braki te nie odnoszą się tylko do kwestii ilościowych ale i jakościowych. Warto zacząć od publicznych usług w zakresie opieki. Ich dostępność jest w praktyce ograniczona, a gminy na które przypada zadanie świadczenia tego typu usług nie zawsze wywiązywały się z tego zadania⁴¹. System usług opiekuńczych stał się podsystemem systemu pomocy społecznej (a w innej części także służby zdrowia). Wydaje się, że to rozproszenie między pomocą społeczną i zdrowotną oraz brak wyodrębnienia jako osobnej sfery usług może być hamulcowym ich rozwoju. Dodajmy jednak, że ostatnie lata przyniosły działania stymulujące rozwój tego typu usług – chodzi przede wszystkim o programy „Opieka 75+” i „Usługi opiekuńcze dla osób niepełnosprawnych”. Przeznaczenie i konstrukcja programów jest w ogólnym zarysie podobna, a polegają na dofinansowaniu w trybie konkursu gmin w zakresie rozszerzania domowych usług opiekuńczych (także tych specjalistycznych), przy czym pierwszy z programów odnosi się do osób w wieku 75+, a drugi - 75-. Programy te cechuje relatywnie skromny budżet (pierwszy z nich to w 2020 roku 56 mln, drugi - 40 mln), wobec czego można powątpiewać czy odegrają one wystarczającą rolę w rozwoju usług domowych.

Niekorzystne zjawiska widzimy także w odniesieniu do prywatnego sektora opieki. Jeśli chodzi o prywatne placówki opieki, niepokoi szeroki proceder nierejestrowania się części podmiotów prowadzących tego typu instytucji i tym samym nie podleganie nadzorowi standardów jakości i bezpieczeństwa⁴². Jest to zjawisko negatywne z kilku powodów.

Po pierwsze, sprzyja substandardowemu i niewystarczającemu zaspokojeniu potrzeb mieszkańców tychże placówek, co ma znaczenie tym większe, że mówimy o osobach bardzo silnie zależnych i bezbronnych wobec ewentualnych nadużyć czy zaniedbań.

Po drugie, jest to psucie rynku, bowiem podmioty nierejestrowane stają się zasadniczo tańsze niż te działające w pełni legalnie i spełniające wszystkie standardy, wobec czego te ostatnie stają się mniej konkurencyjne.

⁴⁰ Piekutowski J., Turzyniecka A., *Tu nie chodzi o maseczki. Placówki opieki w dobie koronawirusa*, Think Tank Nowa Przestrzeń Społeczna, 2020

⁴¹ NIK, *Usługi opiekuńcze świadczone osobom starszym w miejscu zamieszkania*, Warszawa 2018

⁴² NIK, *Działania podejmowane przez wojewodów wobec placówek udzielających całodobowej opieki bez wymaganego zezwolenia*, Warszawa, 2020

Po trzecie, oznacza to spadek nadzoru publicznego nad tymże newralgicznym sektorem usług, co utrudnia włączenie części jego instytucji w ramach prowadzonej polityki publicznej.

Równie niepokojące zjawiska zachodzą na prywatnym rynku usług domowej opieki. Chodzi przede wszystkim o rozwój szarej strefy opieki, która z jednej strony bywa wybawieniem dla mniej zamożnych gospodarstw, w których jest potrzebne takie wsparcie, ale z drugiej niesie to też straty i zagrożenia.

Po pierwsze, sprzyja to braku stabilności i ciągłości, a także deficytom bezpieczeństwa i jakości otrzymywanej opieki.

Po drugie, łatwo w takiej sytuacji o nadużycia czy oszustka zarówno wobec pracujących w tym obszarze jak i odbiorców tego typu usług lub ich rodzin, będących często podmiotem zatrudniającym.

Po trzecie, oznacza to także braki wpływów z podatków i składek odprowadzanych od tego rodzaju działalności ekonomicznej.

Dodajmy, że w pierwszej połowie minionej dekady były na agendzie politycznej pomysły, a nawet gotowe projekty reform w opiece długoterminowej, zmierzające między innymi do rozwoju i też uporządkowania rynku usług opiekuńczych, spełniających określone standardy. Miała ku temu prowadzić forsowana wówczas przez grupę roboczą pod kierunkiem senatora Mieczysława Augustyna koncepcja czeku opiekuńczego. Ten projekt jednak nie został wówczas wdrożony, a po zmianie politycznej lat 2015-2016 w głównym nurcie polityki społecznej nie wracano już do tego pomysłu. W zakresie nadzoru nad rynkiem prywatnych placówek opieki całodobowej pojawiają się w ostatnich latach próby dookreślenia standardów i wzmocnienia kompetencji kontrolnych instytucji publicznych oraz zwiększania sankcji za prowadzenie placówek niezgodnie z obowiązującymi przepisami.⁴³ Szereg wskazanych tu problemów sektora opieki (choć w istocie jest ich znacznie więcej) to konsekwencja nie tylko ograniczeń natury regulacyjnej, ale także finansowej. Przede wszystkim sferą opieki bardzo mocno niedoinwestowana (wydatki na opiekę długoterminową w 2017 roku 0,4% PKB przy 1,7% dla OECD). Skutkuje to brakiem dostępności oferty publicznych usług w tym zakresie. Lukę tą częściowo zapełnia rynek, ale zarazem ograniczenia finansowe wielu odbiorców tychże usług zwiększają skłonność do wyboru świadczeniodawców, których głównym walorem jest relatywnie niewielka, a przynajmniej osiągalna cena oferowanych usług. Dodać też należy, że w Polsce nie przyjęła się dotąd praktyka prywatnych ubezpieczeń z tytułu opieki długoterminowej⁴⁴.

⁴³ M.Topolwska, Walka z domami seniora działającymi w szarej strefie. Zaostrzenie kar to za mało, Dziennik Gazeta Prawna, 16 grudnia 2020, [Walka z domami seniora działającymi w szarej strefie. Zaostrzenie kar to za mało - Samorząd - GazetaPrawna.pl - serwis samorządowy](https://www.gazetaprawna.pl/serwis/samorzadowy/walka-z-domami-seniora-dzialajacymi-w-szarej-strefie-zaostrzenie-kar-to-za-malo)

⁴⁴Ł. Jurek, *Polityka proubezpieczeniowa w opiece długoterminowej*, Polityka Społeczna. Studia i dyskusje, 2016

6. NAJWAŻNIEJSZE WNIOSKI

Budowa srebrnej gospodarki powinna być ważnym celem strategicznym polityki publicznej. Powinna być ona traktowana jako wspólne wyzwanie stojące przed decydentami i instytucjami administracji publicznej, podmiotami działającymi w sektorze komercyjnym i w obszarze rynku pracy (w tym podmiotami dialogu społecznego różnych szczebli i branż), ale także powinna być planowana z uwzględnieniem doświadczenia i zaangażowania podmiotów non profit, które w odpowiadaniu na problemy często wypełniają lukę między państwem a rynkiem.

Za budową srebrnej gospodarki przemawiają korzyści społeczne, te odnoszące się do stabilności polityki państwa i jego instytucji, jak również – co warto podkreślić – korzyści ekonomiczne w skali mikro i makro.

Przekształcenie systemu gospodarczego w duchu *silver economy* to jednak nade wszystko konieczność wynikająca z zachodzących procesów demograficznych i społeczno-ekonomicznych i kulturowych. Nienadanie tej sprawie odpowiedniej wagi w agendzie publicznej może po prostu przynieść wiele strat rozwojowych. W obliczu starzenia się społeczeństwa mogą pojawiać lub pogłębiać bariery związane z ograniczeniami rąk i umysłów do pracy, jak i po stronie popytowej wobec określonych segmentów dóbr i usług. Otwarcie z jednej strony na starszych pracowników, a z drugiej starszych konsumentów może stabilizować sytuację na rynku pracy i rynku konsumenckim. Może jednak być także źródłem wielu cennych innowacji.

Dotychczasowa dekada pokazała, że na poziomie strategicznym i politycznym myślenie w kategoriach srebrnej gospodarki już się pojawiło, ale na razie bardziej symbolicznie czy hasłowo. Brakuje dotąd bardziej przemyślanego i zoperacjonalizowanego podejścia do tego zagadnienia, a tym bardziej implementacji skoordynowanych działań na rzecz srebrnej gospodarki i mechanizmów ich ewaluacji. Kwestia srebrnej gospodarki, jak również zagadnień szczegółowych mieszczących się w jej obrębie nie stała się póki co istotnym tematem dyskusji politycznej czy też publicznej agendy. Problemem jest nie tyle nieobecność samej kategorii srebrnej gospodarki i powiązanego z nią szerszego aparatu pojęciowego, ile właśnie praktycznych problemów do których odnosi się kategoria *silver economy*.

Rozwój srebrnej ekonomii wymaga zmian w kilku, omówionych pokrótce powyżej obszarach:

1) adaptacji rynku dóbr i usług do modelu, w którym bardziej uwzględnione byłyby potrzeby i możliwości starszego konsumenta,

2) pełniejszego wykorzystania potencjału zawodowego dojrzałych pracowników (zarówno tych na przedpolu starości jak i tych, którzy już weszli w jesień życia),

3) rozwoju w aspekcie ilościowym i jakościowym srebrnych segmentów rynku i polityki publicznej, np. w sferze opieki nad osobami sędziwymi.

We wszystkich tych aspektach przed polityką publiczną (nie tylko polityką państwa z poziomu centralnego) jest jeszcze wiele pilnej pracy do wykonania.

U progu III dekady XXI wieku w Polsce wciąż potencjał zawodowy dojrzałych wiekiem pracowników jest dalece niewykorzystany, co skutkuje szeregiem bieżących problemów dla dobrostanu tych osób i ich otoczenia, ale też w dłuższej perspektywie prowadzi do zwiększonego ryzyka pauperyzacji na starość i generowania bariery popytowej na produkty i usługi na rynku konsumenckim w kolejnych latach i dekadach. Wydaje się zatem, że działania na rzecz lepszego wykorzystania potencjału zawodowego osób w wieku 50+ i 60+ to kwestia zasadnicza.

Także – i to jeszcze przed pandemią – poziom uczestnictwa w sferze kultury, rozrywki czy aktywnościach czasu wolnego poza domem jest w przypadku seniorów niepokojąco niski. Rzutuje to

na ich potencjał konsumencki i też na jego dostrzeżenie ze strony podmiotów odpowiadających za dostarczanie dóbr i usług. Ważne jest identyfikowanie i przełamywanie barier zarówno po stronie samych osób starszych, ich otoczenia, szerszej opinii publicznej, a także podmiotów odpowiedzialnych za tworzenie i dostarczenie oferty dóbr publicznych, społecznych czy komercyjnych. Przywołane bariery mogą mieć różny charakter. Nie tylko czysto ekonomiczny, ale i zdrowotny, psychologiczny czy społeczno-kulturowe. Dlatego mierzenie się z tym szerszym problemem powinno mieć interdyscyplinarny charakter.

Wreszcie dalece niesatysfakcjonujący okazuje się stan i rozwój niektórych segmentów życia społeczno-ekonomicznego, odpowiedzialnych za potrzeby właściwe starzejącemu społeczeństwu. Jako przykładowy i szczególnie newralgiczny można uznać system opieki, który zarówno w segmencie publicznym jak i rynkowym wykazuje obecnie poważne deficyty i mankamenty prowadzące do niezaspokojenia potrzeb części osób (naj)starszych i ich bliskich (nierzadko także w wieku około-senioralnym). Deficyty na tym polu pośrednio pogłębiają też problemy we wskazanych wcześniej wymiarach życia: pracowniczym (poprzez nadmierne obciążenie opiekunów rodzinnych, najczęściej w wieku 50+) i konsumenckim.

7. REKOMENDACJE

7.1. OGÓLNE REKOMENDACJE STRATEGICZNE

- Należy znacznie podnieść rangę budowy srebrnej gospodarki i wchodzących w jej zakres zagadnień w publicznej agendzie, zarówno na poziomie strategicznym jak i w ramach bieżącego zarządzania publicznego. Zapowiadana perspektywa Nowego Polskiego Ładu, jaki miałby być budowany w wychodzącej z pandemii rzeczywistości, powinna także odnosić się w możliwie konkretny sposób do rozwoju srebrnej gospodarki.
- Potrzebne jest wielowymiarowe podejście do srebrnej gospodarki, które byłoby skoordynowane, ale jego realizacja rozproszona między różne instytucje i sektory (publiczny, społeczny, prywatny). Kluczowa jest tu rola przedsiębiorstw, jak również partnerów dialogu społecznego na różnych szczeblach, poczynając od poziomu Rady Dialogu Społecznego
- Działania publiczne na rzecz srebrnej gospodarki należy postrzegać w kategoriach inwestycji, które, choć wymagają nakładów, przyniosą nie tylko społeczne, ale i ekonomiczne korzyści.
- Konieczne jest przejście od ogólnych haseł związanych ze srebrną gospodarką, które już pojawiają się w niektórych dokumentach publicznych, do wyznaczenia konkretnych celów, instrumentów realizacji i wskaźników przy pomocy, których byłaby możliwa jej regularna ewaluacja.
- Osoby starsze muszą być widziane nie tylko jako odbiorcy potrzeb, ale także jako aktywne podmioty, które mogą odgrywać twórczą rolę w projektowaniu dóbr i usług oraz ich wytwarzaniu i dystrybucji.
- Należy rozwijać srebrną gospodarkę poprzez zarówno stymulowanie srebrnego rynku, jak również kształtowanie jego poza-rynkowego otoczenia.
- W ramach srebrnej gospodarki konieczne jest dostosowywanie rozmaitych segmentów rynku dóbr i usług, a także wspieranie rozwoju tych segmentów rynku które ściśle powiązane są z procesami starzenia się społeczeństwa i potrzebami osób starszych i ich bliskich.

7.2. STARSZY KONSUMENT

- Przeciwdziałanie np. za pośrednictwem mediów publicznych stereotypowemu postrzeganiu osób starszych jako jednorodnej grupy i to postrzeganej w zawężonym kręgu kontekstów (zdrowie, emerytura, rodzina).
- Stymulowanie np. za pośrednictwem działań w ramach horyzontalnego programu "Dostępność+" adaptacji produktów i usług oraz miejsc ich świadczenia w taki sposób, by były dostępne bez względu na wiek i stan sprawności odbiorców.
- Przeciwdziałanie wykluczeniu cyfrowemu, informacyjnemu, transportowemu i finansowemu (związanemu z korzystaniem z usług bankowych) osób starszych (bardzo zawęża ono ich potencjał konsumencki).

- Działania społeczne i publiczne na rzecz ograniczenia ogromnej obecnie skali wyłączenia osób starszych ze sfery kultury, rekreacji i aktywnego spędzania czasu wolnego.
- Działania na rzecz zmniejszenia bariery popytowej po stronie gospodarstw emeryckich (może być to dokonywane choćby poprzez ulgi na niektóre usługi, co jest praktykowane w niektórych samorządach za pośrednictwem tzw. „miejskich kart seniora”). Karty seniora mogą dawać ich posiadaczom możliwość korzystania na preferencyjnych (np. pod względem finansowym) zasadach korzystania z różnych dóbr i usług w środowisku lokalnym jak również uprawnienia do szczególnych form pomocy dedykowane tejże grupie. Ważnym rozważeniem jest też praktykowanie ulg i zniżek w korzystaniu z poszczególnych miejsc, produktów i usług nie tylko w oparciu o posiadanie karty, a na przykład sam odpowiednio zaawansowany wiek, co zmniejszałoby ryzyko wykluczenia tych seniorów, którzy z różnych powodów nie byli w stanie wyrobić sobie tzw. karty seniora.
- Rozwój usług asystenckich i wspierających, które pozwoliłyby mniej mobilnym osobom starszym uczestniczyć w życiu społecznym, korzystać z usług w domu i poza domem czy pomóc zaopatrywać się w potrzebne produkty podnoszące jakość życia. Rozwój i upowszechnienie tego typu usług jest przewidziane w niedawno przyjętej Strategii na rzecz Osób Niepełnosprawnych. Także przed przyjęciem Strategii instytucja asysty osobistej była bardziej kojarzona z polityką wobec niepełnosprawności niż z tematyką senioralną. Z myślą o starszych konsumentach i mieszkańcach o ograniczeniach w sprawności, należy dołożyć starań, by te usługi były realnie dostępne dla osób z niepełnosprawnościami także w starszym wieku.
- Działania – przy udziale UOKiK – na rzecz ochrony starszego konsumenta i przeciwdziałania nadużyciom, których ofiarami bywają zwykle osoby starsze.
- Rozwijanie i tworzenie wzorców społecznie odpowiedzialnego tzw. srebrnego marketingu w sposób, który umożliwiałby skuteczną komunikację ze starszym klientem przy zachowaniu etycznych zasad takich jak uczciwość i transparentność⁴⁵

7.3.DOJRZAŁY WIEKIEM PRACOWNIK

- Promocja zarządzania wiekiem i dostosowania miejsc i warunków pracy do możliwości osób w różnym wieku - w przedsiębiorstwach publicznych i prywatnych.
- Przeciwdziałanie stereotypom i dyskryminacji ze względu na wiek na rynku pracy.
- Usprawnienie aktywnej polityki rynku pracy (m.in. za pośrednictwem urzędów pracy) wobec osób bezrobotnych w wieku 50 i 60+.
- Tworzenie zachęć i impulsów sprzyjających pozostawaniu aktywnym zawodowo także po przekroczeniu progu ekonomicznej starości, tj. ustawowego wieku emerytalnego, który aktualnie jest na niskim poziomie. Chodzi zarówno o czysto ekonomiczne bodźce, jak i o oddziaływanie na przekonania odnoszące się do pozaekonomicznych walorów pozostawania dłużej w stosunkach pracy.
- Wzmocnienie kompetencji osób starszych mogące im pomóc w znalezieniu lub utrzymaniu pracy (np. poprzez szkolenia w zakresie kompetencji cyfrowych czy językowych).

⁴⁵ E.Frąckiewicz, Srebrny marketing a społeczna odpowiedzialność przedsiębiorstw. *Studia i Prace WNEiZ US*

- Promocja i wsparcie ze strony państwa, jak i biznesu, dla edukacji ustawicznej i uczenia się przez całe życie. Służyć temu może rozszerzanie, usprawnianie i popularyzowanie działań w ramach Krajowego Funduszu Szkoleniowego, choć należy wykorzystywać także inne kanały wspierania kształcenia i podnoszenia kwalifikacji w późniejszych fazach życia zawodowego.
- Poprawa zdrowia osób w procesie starzenia, w tym rozwój profilaktyki chorób (w ramach działań publicznych, działań pracodawcy jak i motywowania samych starszych pracowników). Impulsów do wzmocnienia profilaktyki zdrowotnej z myślą o osobach dojrzałym wieku może dostarczyć na razie wciąż zapowiadany program „Profilatyka 40+”, którego ogłoszenie było przewidziane na marzec br. Należy też kontynuować i rozszerzać już realizowane programy profilaktyczne jak choćby realizowany w ramach koordynowanego przez Ministerstwo Zdrowia programu „PracoDawca zdrowia”⁴⁶.
- Promowanie i wspieranie przedsiębiorczości (w tym: przedsiębiorczości społecznej) osób dojrzałym wiekiem zarówno w okresie emerytalnym jak i tych, które już weszły w fazę ekonomicznej starości. Działania wspierające udział w tzw. gospodarki społecznej osób dojrzałym mogłyby stanowić część ogólniejszej polityki państwa względem ekonomii społecznej, która również może stanowić istotny segment srebrnej ekonomii (nie tylko mogąc wykorzystać potencjał wytwórczy starszych osób, ale także produkując dobra i usługi na rzecz osób w jesieni życia).
- Działania na rzecz godzenia pracy z obowiązkami rodzinno-opiekuńczymi (zwłaszcza wobec osób w podeszłym wieku), bowiem powinności opiekuńcze mogą być istotną barierą zwłaszcza dla osób z grupy wiekowej 50+⁴⁷. Służyć temu może zarówno rozwój usług opieki wyręczających częściowo członków rodzin w obowiązkach opiekuńczych, ale zasadne są także pewne unormowania w ustawodawstwie pracy, a także zmiany w ustawie o świadczeniach rodzinnych, które pozwoliłyby na godzenie pracy z pobieraniem wsparcia finansowego dla opiekunów.

7.4.SREBRNE SEGMENTY RYNKU I POLITYKI PUBLICZNEJ

-
- Dofinansowanie i reformowanie systemu opieki długoterminowej (m.in. wobec osób starszych) w kierunku wzmocnienia dostępności do usług w sferze opieki. Docelowo należałoby zmierzać w kierunku przeciętnego poziomu wydatków publicznych w relacji do PKB jaki występuje w krajach OECD (dziś jest to 4 razy mniej).
- Rozwój form pozainstytucjonalnych opieki (w domu i w formie instytucji wsparcia dziennego czy środowiskowego), co nie tylko jest tańszą formą, ale także pozwala zachować dłużej przynajmniej częściowe uczestnictwo osób starszych w systemie społeczno-gospodarczym. Jedną z możliwych ścieżek realizacji tego dążenia jest kontynuacja i rozszerzenie uruchomionych w minionej dekadzie ministerialnych programów „Opieka75+” i „Senior+”,

⁴⁶ [PracoDawca Zdrowia - Ministerstwo Zdrowia - Portal Gov.pl \(www.gov.pl\)](https://www.gov.pl)

⁴⁷ Szerszy katalog bardziej szczegółowych rekomendacji w zakresie godzenia pracy z opieką przedstawiam w innym raporcie: R.Bakalarczyk, *Godzenie pracy zawodowej z opieką nad osobami zależnymi wyzwaniem dla dialogu społecznego i polityki publicznej różnych szczebli*, KDS KIG we współpracy z Fundacją Zaczyn i Laboratorium Więzi, Warszawa 2020

wspierających gminy w rozwijaniu usług w warunkach domowych, jak również dziennych ośrodków (Dzienne Domy Senior+ i Klub Senior+). Programom tym należałoby nadać większy rozmach finansowy (w 2020 roczny budżet pierwszego z nich wyniósł jedynie 56 mln złotych w skali kraju, a drugiego 80 mln).

- Rozważanie wprowadzenia budżetu osobistego/czeku opiekuńczego, który pozwalałby na wykupywanie usług opiekuńczych w warunkach rynkowych (jednak pod warunkiem że korzystać będą z tego podmioty zarejestrowane, spełniające odpowiednie standardy i poddane publicznemu nadzorowi). Działania te mogą przyczynić się do pobudzenia legalnego prywatnego rynku opieki, a zarazem ograniczenia szarej strefy w ramach usług domowych oraz nierejestrowania się prywatnych placówek opieki.
- Rozpoczęcie publicznej dyskusji nad wprowadzeniem i upowszechnieniem rozwiązań ubezpieczeniowych do sfery opieki długoterminowej nad osobami starszymi na poważną dyskusję zasługuje zarówno koncepcja społecznego ubezpieczenia pielęgnacyjnego, jak i prywatnych ubezpieczeń opiekuńczych).
- Tworzenie bodźców do podejmowania i kontynuowania zatrudnienia w systemie opieki i wsparcia wobec osób starszych, a co się z tym wiąże także prowadzenie działań na rzecz poprawy sytuacji płacowej i pozapłacowej w tymże sektorze. Niezbędna jest także zdecydowana i przemyślana polityka nabywania, podnoszenia podtrzymywania w zawodach powiązanych z sektorem wsparcia i opieki wobec seniorów.
- Publiczne finansowe wsparcie dla rozwoju mieszkalnictwa wspomaganego dla osób starszych z różnymi ograniczeniami w codziennym funkcjonowaniu, a także projektowanie zwykłych mieszkań (oraz dostosowanie już istniejących) w duchu age-friendly. Należy dążyć do rychłego przyjęcia, a następnie skutecznej realizacji i systematycznej ewaluacji przygotowywanej strategii deinstytucjonalizacji⁴⁸, której założenia obejmują także adaptację otoczenia mieszkalnego do potrzeb osób starszych i o ograniczonej sprawności i powiązania go z dostępnym wsparciem usługowym. Strategia ta powiązana jest z perspektywą wydatkowania środków z Europejskiego Funduszu Spójności, co pozwala mieć nadzieję na dodatkowe środki na rozwój tego segmentu mieszkalnictwa, choć docelowo należy szukać narzędzi pozwalających na rozwój mieszkalnictwa wspomaganego także autonomicznych względem niepewnego w bardziej odległej perspektywie czasowej unijnego finansowania.
- Publiczne stymulowanie działań innowacyjnych w obszarze nowych technologii w kontekście opieki i wsparcia osób starszych. Dyscyplinami, która szczególnie wymagają rozwijania w tym kontekście, są e-medycyna i robotyka.

⁴⁸ Podczas Prezydenckiego Forum Deinstytucjonalizacji z 26 lutego 2021 roku Pełnomocnik Rządu ds. Osób Niepełnosprawnych poinformował, że strategia deinstytucjonalizacji ma być gotowa pod koniec kwietnia br., por. M.Rózański, [Prezydenckie Forum Deinstytucjonalizacji: „Sednem jest niezależne życie” - niepełnosprawni.pl](#), 3.03.2021 r. (dostęp z: 5.03.2021).

BIBLIOGRAFIA

Abramowska Kmon A.et. al., Srebrna gospodarka szansą rozwoju krajów Europy Środkowo-wschodniej, 2020

Awdziej M., Granice rynku „starszych konsumentów” w Europie – wiek chronologiczny a wiek kognitywny nabywców, *Handel wewnętrzny* 2014;1(354):17-25

Badowska S., Rogala A., *Konsumencka innowacyjność a zachowania konsumentów seniorów – wyniki badań*, *Problemy Zarządzania*, vol. 14, nr 2 (59), t. 1: 204 – 223 ISSN 1644-9584

Bakalarczyk R., *Godzenie pracy zawodowej z opieką nad osobami zależnymi wyzwaniem dla dialogu społecznego i polityki publicznej różnych szczebli*, KDS KIG we współpracy z Fundacją Zaczyn i Laboratorium Więzi, Warszawa 2020

Boni M. (red.), *Polska 2030*, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, 2010

European Commision, *The silver economy*, 2018

E.Frąckiewicz, Srebrny marketing a społeczna odpowiedzialność przedsiębiorstw. *Studia i Prace WNEiZ US* 2016 | nr 43 T. 2. Zarządzanie | 53-61

Główny Urząd Statystyczny, *Prognoza ludności na lata 2014-2050*, Warszawa 2014

Główny Urząd Statystyczny, *Sytuacja osób starszych w 2018 roku*, Warszawa 2019, Warszawa, Białystok 2020

Główny Urząd Statystyczny, *Emerytury i renty w 2018 roku*, Warszawa 2020

Główny Urząd Statystyczny, *Zasięg ubóstwa ekonomicznego w 2019 roku*, Warszawa, 2020.

Główny Urząd Statystyczny, *Jakość życia osób starszych w Polsce*, Łódź, 2017

Główny Urząd Statystyczny, *Ludność w wieku 60+. Sytuacja demograficzna i zdrowie*, Warszawa 2014,

Golinowska S., 2014, *Srebrna gospodarka – element strategii rozwoju regionalnego*, *Małopolskie Studia Regionalne* nr 2-3/31-32/2014.

Hartman J., *Rynek senioralny – kraina łagodności*, „Marketing w Praktyce”, 2012

Jurek Ł., *Polityka proubezpieczeniowa w opiece długoterminowej*, *Polityka Społeczna. Studia i dyskusje*, 2016

Klimczuk A., *Kreatywne starzenie się. Przykłady zagranicznych i polskich zaleceń i praktyk (Creative Ageing. Examples of Foreign and Polish Recommendations and Practices)*, [in:] A. Zawada, Ł. Tomczyk (eds.), *Seniorzy w środowisku lokalnym (badania empiryczne i przykłady dobrych praktyk)*, Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2013, pp. 24-46.

Klimczuk A., *Spółeczeństwo wielokulturowe i srebrna gospodarka. Wielokulturowość w kontekście starzenia się ludności (Multicultural Society and Silver Economy: Multiculturalism in the Context of an Ageing Population)*, w ”*Spółeczeństwo wielokulturowe – nowe wyzwania i zagrożenia*, wydawnictwo uniwersytetu w Białymstoku, pp. 243-268, M.Biernacka, K.Krzysztofek, A.Sadowski, eds.*Białystok*, 2012;

Klincewicz K., *Senior jako konsument i twórca – warsztaty zaangażowania konsumentów*, *Polityka Senioralna* nr 6/2020.

MRPiPS, *Założenia Długofalowej Polityki Senioralnej w Polsce na lata 2014–2020*. Załącznik do uchwały nr 238 Rady Ministrów z dnia 24 grudnia 2013 r. (poz.118)

Niewiadomska A., Sobolewska-Poniedziałek E., *Srebrna gospodarka – nowy paradygmat rozwoju starzejącej się Europy*, *Ekonomia XXI wieku. Economics of the 21st Century* 3(7), 2015

NIK, *Usługi opiekuńcze świadczone osobom starszym w miejscu zamieszkania*, Warszawa 2018

NIK, *Działania podejmowane przez wojewodów wobec placówek udzielających całodobowej opieki bez wymaganego zezwolenia*, Warszawa, 2020

OECD, *Health in a glance 2019*

OECD, *Who Cares? Attracting and Retaining Care Workers for the Elderly*, OECD Health Policy Studies, OECD Publishing, Paris, 2020 <https://doi.org/10.1787/92c0ef68-en>.

Olejniczak T. *Bariery rozwoju innowacji w segmencie konsumentów seniorów*

Piekutowski J., Turzyniecka A., *Tu nie chodzi o maseczki. Placówki opieki w dobie koronawirusa*, Think Tank Nowa Przestrzeń Społeczna, 2020

Różański M., [Prezydenckie Forum Deinstytucjonalizacji: „Sednem jest niezależne życie” - niepełnosprawni.pl](https://prezydenckieforum.deinstytucjonalizacji.pl), 3.03.2021 r. (dostęp z:5.03.2021).

Strategia na rzecz odpowiedzialnego rozwoju, Dokument przyjęty uchwałą Rady Ministrów w dniu 14 lutego 2017 r.

Szatur-Jaworska B., Rysz-Kowalczyk B., Imiołczyk B. (red.), *Sytuacja osób starszych w Polsce – wyzwania i rekomendacje*, raport Komisji Ekspertów ds. Osób Starszych, 2020.

Szukalski P., *Trzy kolory:srebrny. CO to takiego silver economy?* *Polityka społeczna*, nr 5-6/2012

Szweda – Lewandowska Z, Łuczak P., *Przesłanki demograficzne, społeczne i ekonomiczne zwiększenia zapotrzebowania na świadczenia opieki długoterminowej*, w: P. Błądowski (red.) *Opieka długoterminowa w Polsce. Dzisiaj i jutro. Koalicja na pomoc niesamodzielnym*, Listopad 2019

Świda J., *Zachowania rynkowe starszych konsumentów z punktu widzenia projektowania warstwy wizualnej opakowań*, *Zesz. Nauk. Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie*, 2013; 918: 105–118

Topolewska M., *Walka z domami seniora działającymi w szarej strefie. Zaostrzenie kar to za mało*, *Dziennik Gazeta Prawna*, 16 grudnia 2020, [Walka z domami seniora działającymi w szarej strefie. Zaostrzenie kar to za mało - Samorząd - GazetaPrawna.pl - serwis samorządowy](https://www.gazetaprawna.pl/serwis/samorzadowy/walka-z-domami-seniora-dzialajacymi-w-szarej-strefie-zaostrzenie-kar-to-za-malo)

United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2019). *World Population Prospects 2019: Data Booket*. ST/ESA/SER.A/424.

Worthington H. et al, *The silver economy*, European Commission 2018

Urbaniak B., *W kierunku „srebrnej gospodarki” – konieczność czy szansa na rozwój*, *Studia Prawno-ekonomiczne*, t. XcViii, 2016 PL iSSn 0081-6841 s. 275–291

Zalega T., *Zachowania konsumenckie osób starszych w Polsce*. *HANDEL WEWNĘTRZNY* 2016;2(361):410-422

Zalega T., SEGMENT OSÓB W WIEKU 65+ W POLSCE Jakość życia – Konsumpcja –
Zachowania konsumentów, Warszawa 2016